

***Be wise – condomize?* Over de relevantie van de culturele achtergrond van in Nederland wonende Ghanezen voor voorlichting over HIV/AIDS**

Carel Jansen

Despite obvious differences in cultural background among various target groups, so far there has hardly been any research into possible consequences of these differences for HIV/AIDS public information documents. This article reports on two pilot studies conducted among people from Ghana living in the Netherlands. In one pilot study two brochures were tested using the plus-and-minus-method. In the other pilot study a questionnaire was administered including several questions on traditional African beliefs. Though neither study could be conclusive, both studies had some remarkable outcomes. In the plus-and-minus-tests the behavior of the subjects was notable: they hardly ever qualified a text fragment as negative, and positive opinions were hardly ever motivated in terms of text characteristics. Analysis of the answers given to the questions in the questionnaire revealed statistically significant relations between traditional African beliefs on the one hand, and opinions about the curability of AIDS, as well as intentions to visit a traditional African healer if the subjects would suffer from AIDS on the other hand.

1. Inleiding¹

De problematiek rond HIV/AIDS in Nederland is de laatste jaren aanzienlijk van karakter veranderd. Tot voor kort bestond de groep van potentiële patiënten vrijwel exclusief uit homoseksuele mannelijke autochtonen. Maar op dit moment is er sprake van een snel groeiend aantal heteroseksuele allochtonen die al HIV-positief zijn, of die het risico lopen besmet te raken.² Het zou dan ook een tragisch misverstand kunnen blijken indien uit het relatieve succes van de voorlichting in Nederland onder de homoseksuele mannelijke autochtonen zou worden afgeleid dat er in Nederland geen speciale aandacht meer aan de informatieverstrekking over HIV/AIDS besteed hoeft te worden. Het snel veranderende karakter van de

doelgroep maakt nieuwe, extra inspanningen noodzakelijk. In het bijzonder de uiteenlopende culturele achtergronden van de voorlichtingsdoelgroepen vragen om een herbezinning op de aard van de voorlichtingsinspanningen.

Met recht heeft de stichting AFAPAC³ deze conclusie enkele jaren geleden al getrokken. Het voorlichtingsmateriaal dat AFAPAC verspreidt onder in Nederland wonende Sub-Sahara Afrikanen wijkt in een aantal opzichten af van ander in Nederland verspreid HIV/AIDS-voorlichtingsmateriaal. Zo wordt er veel gebruik gemaakt van stripverhalen waarin de getekende protagonisten duidelijk van Afrikaanse herkomst zijn en waarin voor de toonzetting van de conversaties een meer dramatische aanpak gekozen is dan in Nederlands HIV/AIDS-teksten gebruikelijk is.⁴ Aan de vraag in hoeverre met name de voorlichtingsteksten van AFAPAC daadwerkelijk het beoogde effect hebben, heeft de stichting tot nu toe nog niet systematisch aandacht kunnen besteden. Met het onderzoek dat hieronder wordt beschreven, wordt beoogd een bijdrage te leveren aan de nog ontbrekende kennis op dit punt. Daarnaast dient dit onderzoek als een aanloopstudie voor een veel grootschaliger, onder meer door SANPAD⁵ gefinancierd onderzoeksproject rond Zuid-Afrikaanse HIV/AIDS-voorlichtingsteksten dat medio juli 2003 officieel van start gaat.⁶

2. Eerder onderzoek naar effecten van HIV/AIDS-teksten bij doelgroepen met diverse culturele achtergronden

In de literatuur zijn nog weinig verwijzingen te vinden naar onderzoek waarin een relatie wordt gelegd tussen de effectiviteit van HIV/AIDS-voorlichtingsteksten enerzijds en kenmerken van de cultuur van de doelgroep anderzijds.⁷ Een van de uitzonderingen is een publicatie van Murray-Johnson *et al.* (2001). Zij beschrijven twee experimenten waarin verschillende soorten *fear appeals* werden gerelateerd aan de culturele achtergrond van de lezers. In beide experimenten werden twee tekstvarianten ingezet met als kern een verhaal over een meisje dat HIV-positief was. Verondersteld werd dat dat verhaal de lezers angst zou inboezemen. In de ene tekstvariant lag de nadruk op de ellende die door HIV en AIDS veroorzaakt werd voor het meisje zelf: “[...] She knows that she will most likely die from it [...] She thinks her life has been ruined [...]”. In de andere tekstvariant stonden de gevolgen voor de groep, in het bijzonder voor de familie van het meisje centraal: “[...] She knows that her family honor has been destroyed. Her friends look down on her family [...] She thinks her family’s lives are ruined. [...]”.

In het eerste experiment (met een 2*2 tussenproefpersoon-ontwerp) werden de teksten voorgelegd aan zwarte Amerikaanse jongeren en aan jonge Mexicaanse immigranten (allen leerlingen van een junior high school in de VS). In het tweede experiment (ook een 2*2 tussenproefpersoon-ontwerp) werden vergelijkbare teksten gebruikt, maar nu waren de proefpersonen ouder (allen studenten aan een universiteit) en woonden ze in Taiwan of in de Verenigde Staten. De verwachting

was dat de tekstvariant waarin het eigen lot van het besmette meisje centraal stond vooral effectief zou blijken bij de zwarte Amerikaanse middelbare scholieren en bij de Amerikaanse studenten. Van deze groepen veronderstelden de onderzoekers op basis van onder meer het werk van Hofstede (1980) dat zij overwegend individualistisch c.q. idiocentrisch georiënteerd zouden zijn. Van de andere tekstvariant, waarin het lot van de familie werd benadrukt, werd verwacht dat die vooral de jonge Mexicaanse immigranten en de Taiwanese studenten aan zou spreken. Van deze twee groepen werd namelijk verondersteld dat ze overwegend collectivistisch c.q. allocentrisch georiënteerd zouden zijn.

De resultaten van de twee experimenten bevestigden de hypotheses slechts ten dele. Uit de studie waarin de twee groepen middelbare scholieren werden vergeleken bleek het voorspelde verband tussen tekstvariant en lezersgroep wel te bestaan wat betreft de mate van angst die werd opgeroepen, maar niet voor de attitudes en de intenties met betrekking tot condoomgebruik. Het tweede experiment, waarin de mate van idio-/allocentrisme ook op individueel niveau werd gemeten, had één zeer verrassende uitkomst, die verdere analyses gericht op de interactie van nationaliteit en tekstsoort zinloos maakte. Waar de onderzoekers hadden verwacht dat de Amerikanen overwegend idiocentrisch zouden zijn en de Taiwanese overwegend allocentrisch, bleek precies het tegenovergestelde: 78% van de Amerikanen beantwoordden de vragen uit de Individualisme-Collectivisme schaal⁸ zodanig dat ze als allocentrisch gekwalificeerd moesten worden, terwijl 75% van de Taiwanese idiocentrisch bleken te zijn. Dit resultaat maakt nog eens duidelijk hoe voorzichtig onderzoekers dienen te zijn met conclusies over iemands individuele culturele oriëntatie die getrokken worden op basis van de groep of nationaliteit waartoe men behoort.

Murray-Johnson *et al.* (2001) concluderen dan ook terecht dat er dringend behoefte is aan betere meetinstrumenten voor individuele culturele oriëntatie. Maar ze stellen ook dat het belangrijk is om bij het ontwerp van voorlichtingsteksten waarin van een *fear appeal* gebruik gemaakt wordt, rekening te houden met de culturele oriëntatie van de lezers.

Deze conclusies delen we. In lopend onderzoek aan de KU Nijmegen waarover we binnenkort hopen te kunnen rapporteren, wordt bij het meten van effecten van HIV/AIDS-tekstvarianten onder lezers uit diverse doelgroepen dan ook gewerkt met de meer geavanceerde versie van het meetinstrument van Triandis c.s. (zie Triandis *et al.*, 1998) die Murray-Johnson *et al.* (2001: 355) in hun discussiegedeelte aanbevelen om de mate van individualisme vs. collectivisme op individueel niveau te meten.⁹

Eveneens menen we dat het van groot belang kan zijn om rekening te houden met voor succesvolle HIV/AIDS-voorlichting relevante culturele achtergronden van lezers. Zeker wanneer het gaat om een HIV/AIDS-voorlichtingscampagne die gericht is op lezers die in Afrika wonen of uit Afrika afkomstig zijn, dienen de tekstontwerpers op zijn minst op de hoogte te zijn van relevante overtuigingen en gedragingen van deze doelgroep. Het is moeilijk voorstelbaar hoe schrijvers en

voorlichters er zonder zulke kennis in kunnen slagen hun uiteindelijke doel te bereiken en het gedrag van de lezers blijvend te beïnvloeden.

Opvallend genoeg is er nog erg weinig gepubliceerd over aspecten van de cultuur van hedendaagse Sub-Sahara Afrikaanse lezers die van belang kunnen zijn voor hun reacties op HIV/AIDS-voorlichtingsmateriaal. Een voortrekkersrol op dit gebied wordt vervuld door de onderzoekers Airhihenbuwa (1989) en Van Dyk (2001a; 2001b). In hun werk, dat gebaseerd is op een veelheid aan bronnen waarin gerapporteerd over overtuigingen en gebruiken in een groot deel van het Afrikaanse continent, wordt het zogenaamde *PEN-model* geïntroduceerd.

Volgens dit model moet er onderscheid worden gemaakt tussen positieve, exotische en negatieve traditionele overtuigingen en gedragingen.¹⁰ Die kwalificaties impliceren geen algemeen moreel standpunt, maar hebben steeds betrekking op de bijdragen die de bedoelde overtuigingen en gedragingen kunnen leveren aan de effectiviteit van voorlichtingscampagnes in de gezondheidszorg die op bijvoorbeeld condoomgebruik gericht zijn. *Positieve* overtuigingen en gedragingen houden bijvoorbeeld een ontmoediging of verbod in van geslachtsverkeer voor het huwelijk, direct na een geboorte, tijdens de menstruatie, met weduwen (de echtgenoot kan aan AIDS gestorven zijn) en met vrouwen die een abortus of een miskraam hebben gehad. *Exotisch* worden die overtuigingen en gebruiken genoemd die voor westerse begrippen vreemd kunnen zijn, maar die geen schadelijk effect op de gezondheid hoeven te hebben, en die volgens Van Dyk zo veel mogelijk gerespecteerd dienen te worden.¹¹ Voorbeelden die zij noemt zijn besnijdingsrituelen voor jongens (mits met gebruik van steriel instrumentarium), tatoeages die het lidmaatschap van een stam symboliseren, en ook polygame huwelijken waarin de trouw binnen de groep wordt gerespecteerd en waarbij geen van de partners geïnfecteerd zijn.

Als *negatief gedrag* gelden in het PEN-model die gebruiken die de gezondheid in de weg staan of meer in het bijzonder, die tot verdere verspreiding van het HIV-virus kunnen leiden. Voorbeelden zijn reinigingsrituelen zoals die in Zambia en Botswana voorkomen waarbij een weduwe verplicht is tot geslachtsgemeenschap met een broer van haar overleden man, het verwelkomen van belangrijke gasten door hun de seksuele gunsten van de echtgenote of de dochter van de gastheer aan te bieden, en het praktiseren van ‘droge seks’ door Afrikaanse vrouwen om aldus het genot van hun partners te vergroten, of meer traditioneel zoals Van Dyk (2001a: 130) zegt: “to *clean the temple for creation* from undesirable vaginal secretions”.

Van Dyk wijst ook op traditionele *overtuigingen* die een barrière kunnen vormen voor effectieve HIV/AIDS-preventiemaatregelen, met name het gebruik van condooms. Zo noemt ze het wijd verspreide geloof, onder meer onder de Zulu’s in Zuid-Afrika, dat het voor een goede ontwikkeling van een foetus noodzakelijk is dat die in de baarmoeder regelmatig in direct contact komt met zaad van een man (niet per se de vader). Meer in het algemeen zouden condooms ‘the gift of self’ blokkeren, die bijvoorbeeld in Rwanda als een absoluut

noodzakelijke voorwaarde geldt voor een gelukkige relatie en voor een blijvende vruchtbaarheid van de vrouw.

Bij het bespreken van de mogelijke consequenties van het bestaan van deze gebruiken en opvattingen benadrukt Van Dyk vooral hoe belangrijk het is om traditionele genezers (sangomas) in te zetten als “vehicles of change”. Zij gelden in hun gemeenschap als autoriteiten op het gebied van politiek, gezondheid en geloof, in het bijzonder waar het het voor veel Afrikanen essentiële contact met de wereld van de voorouders betreft. Zonder medewerking van traditionele genezers acht Van Dyk elk HIV/AIDS-preventie programma in Sub-Sahara Afrika kansloos. Hoe overtuigend haar betoog op dit punt ook moge zijn, het laat onverlet dat ook andere voorlichtingsinspanningen nodig blijven die direct op de uiteindelijke doelgroep gericht zijn. Schriftelijke documenten in de vorm van folders, brochures, pamfletten en ook teksten op billboards vormen daar een onderdeel van.

De vraag dringt zich op in hoeverre het wenselijk of zelfs nodig zou zijn om in schriftelijk voorlichtingsmateriaal dat onder Afrikanen wordt verspreid, aandacht te besteden aan met name de negatieve overtuigingen en gedragingen uit het PEN-model. De sterke indruk bestaat dat daar op dit moment in HIV/AIDS-voorlichtingsteksten geheel aan voorbij wordt gegaan. De in Zuid-Afrika thans gebruikte slogans als *Don't be silly – put a condom on your willy*, *Don't be a fool – put a condom on your tool* en *Be wise – condomize* bijvoorbeeld, wekken niet direct de indruk dat er rekening gehouden wordt met traditionele overtuigingen die het gebruik van condooms in de weg kunnen staan.¹² Wat de effecten zijn van de vooralsnog in voorlichtingsteksten meestal ontbrekende aandacht voor traditionele Afrikaanse overtuigingen en gedragingen is onduidelijk. Er zijn ons op dit punt nog geen onderzoeksgegevens bekend. Met het onderzoek dat we deden binnen de context van de AFAPAC-voorlichting aan in Nederland wonende Ghanezen, probeerden we ons een eerste beeld te vormen van de relevantie van een aantal traditionele Afrikaanse overtuigingen die Van Dyk noemt voor opvattingen over HIV/AIDS. Tegelijk wilden we een indruk krijgen van mogelijke verschillen tussen de wijze waarop onderzoeksgegevens over bijvoorbeeld voorlichtingsteksten in een uit Afrika afkomstige groep respondenten kunnen worden verzameld en de manier waarop dat meestal gebeurt in een typisch westerse context.

3. Opzet en uitvoering van het onderzoek

Proefpersonen

In het onderzoek werden twee verschillende groepen in Nederland wonende Ghanezen betrokken. Een groep (A), bestaande uit 30 respondenten, kreeg een vragenlijst voorgelegd over onderwerpen die met AIDS en AIDS-preventie te maken hadden. De andere groep (B), bestaande uit 12 proefpersonen, werkte mee

aan een formatief tekstevaluatie-onderzoek volgens de plus-en-min-methode (zie De Jong & Schellens, 1997).

Materiaal

De vragenlijst die groep A diende te beantwoorden, omvatte alles bijeen 38 vragen en stellingen, alle in het Engels. Begonnen werd met vijf vragen naar persoonsgegevens (geslacht, geboortejaar, geboorteland, verblijfsduur in Nederland en geloofsovertuiging). Daarna kwamen 21 vragen over overtuigingen, attitudes en gedragsintenties, alle in de vorm van Likert-schalen met vijf antwoordmogelijkheden (van *completely agree* tot *completely disagree*). Na een *yes/no*-vraag over eigen ervaringen met een HIV/AIDS-tekst volgde een vraag waarin van negen fenomenen (van een vies toilet tot de straf van God) moest worden aangegeven of dat een oorzaak van AIDS kan zijn, met als antwoordmogelijkheden *yes*, *no*, *sometimes* of *don't know*. Daarna werd gevraagd of AIDS wel, niet of soms te genezen is. Ten slotte kwam aan de orde waar de respondenten te rade zouden gaan als ze AIDS zouden hebben: bij een westerse arts, bij een traditionele Afrikaanse genezer, bij beiden, bij geen van de twee, of nog anders.

In de plus-en-min-test werden twee voorlichtingsbrochures betrokken die AFAPAC verspreidt, maar die de proefpersonen volgens AFAPAC niet of slechts in beperkte mate kenden. De ene brochure was een dun Engelstalig boekje in stripvorm getiteld *Help prevent AIDS* (dertien pagina's; A4-formaat). De andere brochure was een drietalige tekst (Engels, Nederlands en Frans), in het Engels getiteld *The ten commandments of AIDS* (drie pagina's; iets kleiner dan A5-formaat; geen illustraties, afgezien van een klein tekeningetje van Afrika op de voorkant). *Help prevent AIDS* werd voorgelegd aan vijf proefpersonen (groep B1); *The ten commandments of AIDS* aan zeven proefpersonen (groep B2). Aan deze laatste groep proefpersonen werd gevraagd alleen aandacht te besteden aan de voorkant van de brochure en aan de ene pagina waar de tien AIDS-geboden in het Engels worden gepresenteerd. Noch in de *Help prevents AIDS*-brochure, noch in de tekst over de *Ten Commandments of AIDS* waren verwijzingen opgenomen naar mogelijk relevante traditionele Afrikaanse overtuigingen zoals Van Dyk die onderscheidt. Beide brochures werden conform de aanbevelingen in de literatuur over de plus-en-min-methode op een fijnmazige manier in fragmenten verdeeld waar oordelen van de proefpersonen over gevraagd werden. In de *Help prevent AIDS* brochure werden alles bijeen 25 fragmenten onderscheiden en met horizontale lijnen gemarkeerd. In de *Ten commandments of AIDS* ging het om 22 units.

Uitvoering

De vragenlijst werd aan de respondenten voorgelegd in een plenaire bijeenkomst die in zijn geheel aan HIV/AIDS-voorlichting was gewijd. Behalve de dertig

deelnemers aan het onderzoek en de proefleiders (studenten Bedrijfscommunicatie van de KU Nijmegen) waren ook twee vertegenwoordigers van de Stichting AFAPAC en onaangekondigd een aantal kinderen van deelnemers in de zaal aanwezig.

De pretests werden afgenomen in een-op-een communicatiesituaties. De proefleider (ook hier steeds een Nijmeegse student Bedrijfscommunicatie) legde de bedoeling van de test uit (op het spoor komen van verbeteringsmogelijkheden voor de teksten) en vroeg de proefpersoon vervolgens bij elk fragment een plus of een min te zetten: een plus als het fragment om wat voor reden dan ook een positieve indruk maakte, en een min als het tegenovergestelde het geval was. Nadat alle fragmenten aldus waren gescoord, werd de proefpersoon in een nagesprek gevraagd bij elk fragment de beslissing om een plus of een min te zetten zo goed mogelijk toe te lichten.

Zowel bij de afname van de vragenlijst als bij de uitvoering van de plus-en-min-test deden zich meer taalproblemen voor dan gelet op de voorafgaande communicatie met AFAPAC was voorzien. Veel deelnemers bleken het Engels minder goed te beheersen dan voor een goed verloop van het onderzoek wenselijk zou zijn geweest. Weliswaar konden alle proefpersonen Engels lezen en spreken, maar het niveau was vaak aanmerkelijk lager dan in hun moedertaal (Twi). Bij de afname van de vragenlijst werd al snel duidelijk dat sommige respondenten niet of nauwelijks begrepen wat er gevraagd werd. Hulp werd geboden door een vertegenwoordiger van AFAPAC die bij elke vraag afzonderlijk ter plekke een mondelinge vertaling in het Twi gaf, inclusief in het Twi geformuleerde antwoordalternatieven. Deze vorm van communicatie leidde soms tot enige verwarring en meer in het algemeen tot een zekere mate van verstoring van de rust en concentratie waarmee de respondenten vragen konden beantwoorden. Ook bij de plus-en-min-tests deden zich taalproblemen voor die het goede begrip van de tekst soms in de weg leken te staan en die ook de nagesprekken over de argumenten voor de plussen en minnen minder diepgaand maakten dan was gehoopt.

4. Resultaten

Plus-en-min-test

Gegeven de taalproblemen die de communicatie in het Engels bemoeilijkten dienen in elk geval de uitkomsten van de plus-en-min-tests met voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden. Verreweg het meest opvallend was hier dat er vrijwel nooit sprake was van negatieve evaluaties, tot uitdrukking komend in een min voor een bepaald fragment. Ook de argumentatie voor de vele plussen die werden gezet, was niet erg informatief. Zeer frequent bleek dat het de inhoud van een fragment was die de instemming van de proefpersoon kon wegdragen (“Yes, I agree”), en

bleek het lastig om te communiceren over opinies van de proefpersoon met betrekking tot de formulerings- en vormgevingskeuzes in de brochures.

Het is dan ook lastig om conclusies over de geteste teksten te trekken uit de plus-en-min-scores of uit de nagesprekken. Niet duidelijk is immers in hoeverre de positieve scores werkelijk de uitdrukking vormden van positieve oordelen van de lezers over de tekst, dan wel het gevolg waren van factoren in de test-situatie. Denkbaar is dat proefpersonen vaak gekozen hebben voor vermijdingsgedrag en door een plus te zetten wilden voorkomen dat ze toelichtingen op negatieve kwalificaties zouden moeten geven die ze alleen met grote moeite in het Engels zouden kunnen formuleren.

Voorstelbaar is ook dat er andere factoren dan het gebruik van een slecht beheerste vreemde taal zijn die bijgedragen hebben tot de lage frequentie van minnen. Zo voelden sommige proefpersonen zich bij negatieve uitlatingen misschien wat ongemakkelijk tegenover AFAPAC, de organisatie die hun belangen zo goed verdedigt en die tegelijk verantwoordelijk is voor deze teksten. Denkbaar is ook dat de ongebruikelijke communicatiesituatie met een jonge, hoog opgeleide Nederlandse student (m/v) als proefleider tot een zekere terughoudendheid in negatieve oordelen geleid heeft. En niet te vergeten, voorstelbaar is natuurlijk ook dat de proefpersonen eenvoudigweg zo tevreden waren over de teksten die aan hen werden voorgelegd dat ze nauwelijks aanleiding zagen om daar iets negatiefs over te zeggen. In elk geval maken de onderzoeksgegevens duidelijk dat het bij dit type onderzoek van belang is om met de proefpersonen te communiceren in een taal waarin ze echt vaardig zijn, en wel over een tekst die geschreven is in een taal die de proefpersonen ook op een goed niveau beheersen.

Maar daarnaast is er misschien ook de cultuurvariabele relevant. Bij een tekstevaluatieonderzoek waarin leden van de doelgroep in een beoordelaarsrol geplaatst worden, zoals bij de plus-en-min-methode gebeurt, heeft wellicht de culturele achtergrond van de respondenten invloed op het verloop en de uitkomsten van het onderzoek. Dat vermoeden wordt versterkt door de uitkomsten van een recent experiment dat is uitgevoerd aan de Universiteit Twente (Hall *et al.*, 2003), waarbij twintig wel en achttien niet uit Nederland afkomstige promovendi de taak kregen om delen van een website te gebruiken en te beoordelen in retrospectieve hardopdenk-sessies gevolgd door plus-en-min-sessies. Terwijl de opbrengsten van de hardopdenksessies bij de twee groepen proefpersonen vergelijkbaar waren, leverden de plus-en-min-sessies met de proefpersonen die afkomstig waren uit Nederland (een land met een cultuur die de onderzoekers als *individualistic/low-context* kenschetsen) aanzienlijk meer informatie op over lezersproblemen dan de sessies met de proefpersonen die afkomstig waren uit *collectivistic/high context* landen als India, China en Turkije. In hun artikel doen de auteurs een beroep op de beleefdheidstheorie en de daarin essentiële notie van gezichtsbehoud ('facework'). Verwijzend naar Ting-Toomey (1998) nemen Hall *et al.* onder meer aan dat in een *individualistic/low-context* cultuur het meest belang wordt gehecht aan gezichtsbehoud van de *Ik* en dat directe taalhandelingen in zo'n cultuur domineren,

terwijl in een *collectivistic/high context* cultuur de nadruk zou liggen op het gezichtsbewoud van de *Ander* en indirecte taalhandelingen domineren. Dat zou het proefpersonen uit een *collectivistic/high-context* cultuur moeilijk maken om op een directe manier te zeggen wat er goed en niet goed is aan een tekst die een ander gemaakt heeft, precies datgene dus wat in een plus-en-min-test van de deelnemers wordt verwacht. Mede gelet op de uitkomsten van onze pilot-studie lijkt verder onderzoek de moeite waard naar de vraag of plus-en-min-tests ook in andere situaties waarin proefpersonen uit diverse culturen afkomstig zijn, tot verschillende gedragingen leiden en zo ja, of de door Hall *et al.* daarvoor gesuggereerde verklaring de meest plausibele is.

Vragenlijst

Ook bij de afname van de vragenlijst speelden, zoals hierboven aangegeven, taalproblemen een storende rol. Maar in dit geval kon door maatregelen die ter plekke genomen werden toch bruikbare informatie worden verworven. Als indicatie voor de kwaliteit van de gegevens die dit deel van het onderzoek opleverde, beschouwen we hier de mate van interne consistentie van de antwoorden van de respondenten op vragen waarvan op inhoudelijke gronden een samenhang verwacht mocht worden. Gelet op het in paragraaf 2. besproken werk van Van Dyk achten we de meest interessante groep vragen in dit verband de drie vragen die we in de lijst hadden opgenomen over traditionele Afrikaanse overtuigingen die de effectiviteit van HIV/AIDS-preventie in de weg kunnen staan. Het ging om drie stellingen waarbij de respondenten op een vijfpuntsschaal moesten aangeven in hoeverre ze het ermee eens waren:

- ◆ Some people think that pregnant women should have sex, because a man's semen would be good for the growth of the baby.
- ◆ Some people think that women should have sex to remain fertile.
- ◆ A man's semen is good for a woman's health.

We vonden de samenhang tussen de reacties op deze drie vragen (Cronbach's $\alpha=.762$) voldoende om ze samen te voegen tot een nieuwe variabele die we *ANTA0* (Al dan Niet Traditionele Afrikaanse Overtuigingen) noemden. Binnen deze variabele onderscheidde we op basis van de mediaanscore twee waarden: traditioneel (score op vijfpuntsschaal: 4 en hoger; $N=14$) en niet-traditioneel (score op vijfpuntsschaal: lager dan 4; $N=16$).

We vonden geen samenhang tussen *ANTA0*-scores en proefpersoonvariabelen als leeftijd, geslacht, verblijfsduur in Nederland en geloofsovertuiging. In dat laatste geval maakte de uniformiteit van de antwoorden dat ook niet mogelijk: de religie van iedere respondent was Christelijk.

Opmerkelijk waren de relaties die er bleken te bestaan tussen enerzijds de *ANTA*O-scores en anderzijds de reacties van de respondenten op twee onderdelen van de vragenlijst; zie de tabellen 1 en 2.

Tabel 1: Samenhang tussen traditionele Afrikaanse overtuigingen en reacties op de stelling *AIDS can be cured*

	<i>yes, sometimes or don't know</i>	<i>no</i>
traditioneel	10	3
niet-traditioneel	2	14

Chi-kwadraat (1) = 12,272; $p < 0.001$

missing value: 1

Er bleek een statistisch significante relatie tussen de *ANTA*O-scores en de ideeën over de genezingskansen bij AIDS. De misvatting dat AIDS misschien te genezen zou zijn (*yes, sometimes or don't know*) kwam bij respondenten met traditionele Afrikaanse overtuigingen aanmerkelijk vaker voor dan bij respondenten die die overtuigingen in mindere mate zijn toegedaan.

Tabel 2: Samenhang tussen traditionele Afrikaanse overtuigingen en antwoorden op de vraag *If I had AIDS I would visit...*

	a western doctor	both a western doctor and a traditional African healer
traditioneel	6	6
niet-traditioneel	14	2

Chi-kwadraat (1) = 4.725; $p = 0.030$ (verwachte waarde van 2 cellen < 5)

Likelihood Ratio (1) = 3.066; $p = 0.028$

missing values: 2

Er was ook een significant verband tussen de *ANTAO*-scores en het soort medische deskundigheid waarop men in geval van een AIDS-besmetting een beroep zou willen doen. Weliswaar stelden alle respondenten dat ze een westerse arts zouden raadplegen, maar respondenten met traditionele Afrikaanse overtuigingen kozen er vaker dan anderen voor om daarnaast bij een traditionele Afrikaanse genezer te rade te gaan. Dat gedrag stemt overeen met het beeld dat Van Dyk (2001b) schetst, waar zij schrijft dat: “many Africans will have a mix of traditional African and Western beliefs” (65). Elders merkt zij op, geheel in lijn met onze bevindingen, dat: “many black people [...] consult both traditional healers and biomedical professionals [...]” Ter verklaring schrijft Van Dyk dat: “While the traditional healer is consulted to diagnose the *personal cause* of the condition (e.g. bewitchment) or to *prevent* a recurrence (e.g. by performing a ritual), a Western doctor is consulted for medication to *treat* the condition *symptomatically* [...]” (Van Dyk, 2001b: 61).

De uitkomsten in de tabellen 1 en 2 ondersteunen de claim van Van Dyk dat het belangrijk is om bij HIV/AIDS-voorlichting aan mensen die in Afrika wonen dan wel uit Afrika afkomstig zijn, rekening te houden met de mogelijkheid dat er sprake is van traditionele overtuigingen die invloed hebben op hun ideeën over HIV/AIDS. De in dit onderzoek gevonden effecten van traditionele overtuigingen zijn des te opmerkelijker omdat uit de statistische analyse geen andere significante relaties naar voren kwamen tussen respondentkenmerken en antwoorden op de vragen over AIDS en AIDS-preventie.

5. Conclusies

Met dit onderzoek wilden we ons een eerste beeld vormen van de relevantie van een aantal traditionele Afrikaanse overtuigingen voor opvattingen over HIV/AIDS. De antwoorden die de respondenten gaven op de vragen die we hun voorlegden,

wijzen erop dat traditionele overtuigingen inderdaad de ideeën over HIV/AIDS serieus kunnen beïnvloeden. Als dat ook in ander onderzoek het geval zou blijken te zijn, kan dat belangrijke informatie zijn - niet alleen voor schrijvers van teksten die in Nederland onder Afrikanen wordt verspreid, maar ook en vooral voor ontwerpers van HIV/AIDS-voorlichtingsmateriaal in Zuidelijk Afrika. We willen dan ook pleiten voor meer en grootschaliger empirische studies naar de invloed op HIV/AIDS preventie-inspanningen van de culturele gebruiken en opvattingen die in het PEN-model van Van Dyk en Airhihenbuwa worden onderscheiden.

Een tweede doel van dit onderzoek was een indruk te krijgen van voor ons mogelijk onverwachte aspecten van het verloop van een tekstevaluatie-onderzoek waaraan een uit Afrika afkomstige groep participeert. Ook op dit vlak hebben we veel geleerd – vooral dat het bij dit soort onderzoek van het grootste belang is om met de proefpersonen te communiceren in een taal waarin ze echt vaardig zijn, liefst over teksten die in diezelfde taal geschreven zijn of anders in elk geval in een taal die ze ook goed begrijpen. Onduidelijk is vooraansnog in hoeverre de bruikbaarheid van de plus-en-min-methode samenhangt met de culturele achtergrond van de proefpersonen van wie gevraagd wordt tekstfragmenten te evalueren. Verder onderzoek lijkt ook op dit vlak de moeite meer dan waard.

*Afdeling Bedrijfscommunicatie, KU Nijmegen
Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch*

Bibliografie

- Airhihenbuwa, C.O.** 1989. Perspectives on AIDS in Africa. Strategies for prevention and control. *AIDS Education and Prevention*, 1 (1): 57-69.
- De Jong, M. & P.J. Schellens.** 1997. Reader-focused text evaluation. An overview of goals and methods. *Journal of Business and Technical Communication*, 11 (4): 402-432.
- El-Karimy, E., M. Gras, C. Varkevisser, & A. van den Hoek.** 2001. Risk perception and sexual relations among African migrants in Amsterdam. *Medische Antropologie*, 13 (2): 301-322.
- Hall, M., M. de Jong, & M. Steehouder.** Multiculturele website-evaluatie. Verschillen tussen individualistische en collectivistische proefpersonen *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 25(3): 253 - 272
- Hoeken, H & H. Korzilius.** 2001. Enkele problemen bij experimenteel onderzoek naar de relevantie van cultuurverschillen. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 23 (4): 339-353.
- Hofstede, G.** 1980. *Culture's consequences. International differences in work-related values.* Newbury Park, CA: Sage.

- Hui, C.H.** 1988. Measurement of individualism-collectivism. *Journal of Research in Personality*, 22: 17-36.
- Huff, R.M. & M.V. Kline (reds.).** 1999. *Promoting health in multicultural populations. A handbook for practioners.* Thousand Oaks (Ca): Sage.
- Murray-Johnson, L., K. Witte, W.-Y. Liu, A.P. Hubbell, J. Sampson & K. Morrison,** 2001. Addressing cultural orientations in fear appeals. Promoting AIDS-protective behaviors among Mexican immigrants and African American adolescents and American and Taiwanese College Students. *Journal of Health Communication*, 6: 335-358.
- Op de Coul, E. , I. Valkengoed, A. van Sighem, F. de Wolf & M. van de Laar.** 2002. *HIV en AIDS in Nederland* Rapport 44100017/2002, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven.
- Ting-Toomey, S.** 1998. Intercultural conflict styles. A face-negation theory. In: Kim, Y.Y. & W.B. Gudykunst, (reds.). *Theories in intercultural communication.* Newbury park, CA: Sage, 213-235.
- Triandis, H.C., X.P. Chen, K. Darius & S. Chan.** 1998. Scenarios for the measurement of individualism and collectivism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29: 275-289.
- UNESCO/UNAIDS.** 2000. *A cultural approach to HIV/AIDS prevention and care. Summary of country assessments and project design handbook.* (beschikbaar via: <http://www.iaen.org/papers/>)
- Van Dyk, A.C.** 2001a. *HIV AIDS Care & Counseling. A multidisciplinary approach.* 2nd ed. Cape Town: Pearson Education South Africa.
- Van Dyk, A.C.** 2001b. Traditional African beliefs and customs. Implications for AIDS education and prevention in Africa. *South African Journal of Psychology*, 31 (2): 60-66.

Noten

- ¹ Dit onderzoek is opgezet in samenwerking met de Nijmeegse studenten Andrea Hagen en Carla Verwer; aan de uitvoering en analyse is verder meegewerkt door de studenten Eefke de Groot, Michel Lodder, Deborah Moulen, Maarten Schumm, Rachèl Wannet en Cathalijne Rodenburg. Een cruciale rol in de organisatie van de activiteiten is vervuld door dr. K.A. Adanse Pipim, coördinator van AFAPAC. Aan hem, aan zijn collega's binnen AFAPAC en aan de respondenten die bereid waren in het onderzoek te participeren zijn wij veel dank verschuldigd.
- ² Zie onder meer de volgende passage uit een recent onderzoeksrapport van het RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu): “The relative

contribution of heterosexually infected individuals is increasing over the years [...] The proportion of patients from HIV endemic countries also increases over time, especially among women” (Op de Coul et al., 2002, p.3).

- ³ Voor meer informatie over de Stichting AFAPAC (African Foundation for Aids Prevention And Counselling), die nauw samenwerkt met het Nederlandse AIDSfonds, zie <http://www.afapac.nl>
- ⁴ Een voorbeeld uit de AFAPAC-brochure *Help prevent AIDS!!*:
 A: AIDS stands for Acquired Immune Deficiency Syndrome. It is a disease caused by a virus. Once a person becomes infected, the individual cannot be cured.
 B: Wow!! This is horrible! You are right!! I think everyone should know about this disease, and we should all try hard to avoid it.
 Pleeeeeese wait a minute. I'll call all my friends to come and listen too.
 Phew!! Over here quick!
- ⁵ ANPAD (South-Africa Netherlands research Programme on Alternatives in Development) is een organisatie die onderzoek in Zuid-Afrika bevordert waarin Nederlandse en Zuid-Afrikaanse collega's samenwerken, en die bijdraagt aan de financiering daarvan. Voor meer informatie over SANPAD zie <http://www.niza.nl/sanpad>
- ⁶ Voor meer informatie over het onderzoeksproject met als titel 'Effectiveness of Public Information Documents on AIDS in South Africa (EPIDASA), zie <http://www.epidasa.org>
- ⁷ Wel is er veel literatuur beschikbaar waarin de relatie tussen cultuurvariabelen en voorlichting over HIV/AIDS in z'n algemeenheid wordt besproken (zie bijvoorbeeld Huff & Kline, 1999 en UNESCO/UNAIDS, 2000), maar specifiek over voorlichtingsteksten is in dit verband nog vrijwel niet gepubliceerd.
- ⁸ Gebruik werd gemaakt van een variant van de INDCOL-schaal zoals die werd ontwikkeld door Triandis et al. (zie Hui, 1988).
- ⁹ Over maatregelen die genomen kunnen worden om diverse soorten methodische problemen het hoofd te bieden die zich voor kunnen doen in experimenteel onderzoek naar de mogelijke invloed van cultuurverschillen op de effecten van schriftelijke communicatie, zie ook Hoeken & Korzilius (2001).
- ¹⁰ Volgens Van Dyk (2001a, p. 111) is er, onder erkenning van de bestaande verschillen tussen groepen Sub-Sahara Afrikanen, sprake van een dominante socio-religieuze Afrikaanse filosofie, en is het wel degelijk mogelijk om van een gemeenschappelijke Afrikaanse visie op het bestaan te spreken. Ook wijst ze erop dat in de hedendaagse overtuigingen van veel Afrikanen zowel elementen uit de westerse als uit de traditionele Afrikaanse cultuur te herkennen zijn.
- ¹¹ Dit standpunt wordt gedeeld door El-Karimy e.a. (2001) in een recent artikel over risicoperceptie en seksuele relaties onder Afrikaanse migranten in Amsterdam-Zuidoost. De auteurs concluderen: “Wil men een grotere bewustwording van het risico op HIV en een grotere persoonlijke

verantwoordelijkheid voor ziektepreventie bewerkstelligen, dan zou een nieuwe aanpak van voorlichting aansluiting moeten bieden met traditionele standpunten en feitelijk gedrag in plaats van deze zonder meer te verwerpen”.

- ¹² Zie ook de zeer informatieve documentaire over AIDS in Zuid-Afrika die in mei 2002 door de IKON in Nederland werd uitgezonden, en die verkrijgbaar is via <http://www.omroep.nl/ikon>. De titel van deze documentaire *Be wise – condomize* die, van een vraagteken voorzien, ook de titel van dit artikel vormt, is afkomstig van een Zuid-Afrikaans billboard anno 2002, en is geïnspireerd op de slogan *Get wise – condomize*, die deel uitmaakte van de *Beyond Awareness Campaign* van het Zuid-Afrikaanse Ministerie van Gezondheid.